

ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ НАУКИ І МОРАЛІ

Сластенко Євгеній Федорович кандидат філософських наук, професор Національного авіаційного університету, Київ

Скиба Іван Петрович, завідувач лабораторії Національного авіаційного університету, Київ

Наука в сучасному світі займає особливе місце. Можна без перебільшення констатувати, що вона виступає головним фактором суспільного розвитку, який здійснює найбільший вплив на цивілізаційний вибір.

Проте, тотальне використання наукового знання в різних культурних і суспільних сферах, (особливо технічній), що має місце сьогодні призводить як до позитивних, так і до негативних наслідків, часом завдаючи невинної шкоди, створюючи глибокі кризові явища, які в сучасних умовах отримують глобальний характер. Звідси й суперечливі, а часом і діаметрально протилежні оцінки, що даються науці та науковому знанню й перспективам його використання. В сучасному світогляді сформувалися дві орієнтації на відношення до науки та науково-технічного розвитку. Перша орієнтація отримала назву сцієнтизму (з лат. scientia – наука). Сцієнтизм виходить із абсолютизації позитивної ролі науки у вирішенні актуальних проблем пізнання і перетворення природної, соціальної і духовно-психічної реальності Сцієнтизм розглядає науку як найвищу цінність, яка здатна вирішити всі проблеми, що стоять перед людством, включаючи і безсмертність. Як правило представники сцієнтизму (Г. Спенсер, Р. Карнап, Дж. Гелбрайт та ін.) за еталон науки беруть природознавчі і технічні дисципліни і вважають, що лише вони здатні забезпечити людині успішне вирішення найважливіших проблем його індивідуального і соціального буття.

Протилежною сцієнтизму філософсько-світоглядною орієнтацією в оцінці науки є антисцієнтизм, який применшує чи повністю заперечує

позитивну роль науки в розвитку суспільства і культури. Представники антисциєнтизму

(М. Хайдеггер, Г. Маркузе, Т. Роззак, П. Фейерабенд, Е. Фромм та ін.) підкреслюють факт неможливості зведення соціального світу до його науково-раціональних моделей та інтерпретацій, наполягають на ірраціональній природі суспільного життя і принциповій обмеженості науки у справі пізнання і розуміння людського буття. Антисциєнтизм виходить із положення про принципову обмеженість можливостей науки у вирішенні корінних людських проблем, оцінює науку як ворожу людині силу, яка збільшує небезпеку загибелі людства.

Таким чином ми маємо принаймні дві світоглядні позиції на розвиток науки: песимістичну і оптимістичну. Песимісти вбачають в науці деяку «демонічну» силу, яка втратила людський контроль і здатна принести людству самі біди. Вони звинувачують науку і НТП в руйнуванні навколишнього середовища, деградації культури і моральності. Інша тенденція пов'язана з успіхами науки, що позитивно впливають на зростання добробуту, охорони здоров'я, культури. Виходячи з цього оптимісти стверджують, що подальший розвиток науки автоматично буде визначати соціальний прогрес, ліквідує соціальні протиріччя і нерівність і, як наслідок, приведе до Золотого віку існування людства. Зрештою ці два різновиди абсолютизації ролі науки (позитивної чи негативної) в житті суспільства видаються нам як такі, що не вирішують проблему подальшого розвитку науки, а є різними способами такого собі відходу убік. Як бачимо в сучасному світі наука викликає у людей не лише захоплення, але і побоювання. Доволі часто можна почути, що наука приносить людині не лише блага, а і величезні біди. Забруднення атмосфери, катастрофи на атомних станціях, підвищення радіоактивного фону, озонові дірки над планетою, різке скорочення видів рослин і тварин – всі ці та інші екологічні проблеми люди схильні пояснювати самим лише фактом існування науки. Проте, справа не в самій науці, а в тому в чиїх руках вона знаходиться, які

соціальні інтереси за нею стоять, які суспільні і державні структури спрямовують її розвиток і у відповідності до яких цінностей. На нашу думку, відповідь на запити стратегічного розвитку науки лежить в її моральному вимірі. Довгий проміжок часу, починаючи з Г. Галілея та Ф. Бекона, в європейській свідомості ствердилася думка про ціннісну нейтральність природничих наук, їх неупередженість і об'єктивність. Побутувала думка, що саме наука на відміну від філософії, моралі, релігії здатна відобразити світ в його об'єктивних і незалежних від ціннісних устремлінь людини властивостях і характеристиках. Вважалося, що наука і мораль не мають спільних точок дотику, що наука сама собі етика. Ці положення нібито звільняють вчених від моральної відповідальності за наслідки зроблених ними наукових відкриттів. Дана позиція ще зберігається певною мірою і в сучасному світі, проте як справедливо відмітив німецький вчений М. Борн, це був прекрасний сон, від якого нас пробудили світові події. Відомий італійський філософ Е. Агацци відмічає зміну у ставленні до ціннісних орієнтацій науки: «...впродовж майже всієї своєї історії ціннісна нейтральність науки вважалася її відмінною рисою, її добродесністю, яка спасала її від упередженості і необ'єктивності. В наш час це ствердження вже не проголошують так категорично...[1, 105]». Втім, Е. Агацци не заперечує об'єктивності наукового знання, мова йде не про те, що зміст науки, знання, яке вона здобуває, його істинність може залежати від прийнятих людьми цінностей, проте беззаперечним для нього є та обставина, що наукова діяльність завжди ціннісно орієнтована, тобто спрямовується деяким свідомо-ціннісним вибором. На думку В.С. Стьопіна причетність людини до вивчення таких складних об'єктів як атомна енергія, генна інженерія, мікроелектроніка та інформатика, кібернетика та обчислювальна техніка, які включена сама людина, широке впровадження роботів і комп'ютерів в виробництво і в різні сфери життя людини і суспільства ставлять під сумнів положення про етичну нейтральність науки і обумовлюють те, що природознавство нашого часу значно ближче за стратегією дослідження до

гуманітарних наук, вводючи до нього незвичні для традиційного природознавства категорії обов'язку, моралі і т. ін. Таким чином важливо, щоб наука як частина культури у своєму розвитку керувалася соціокультурними цінностями і не втрачала зв'язку з реальною історією суспільства.

Питання про співвідношення наукового пізнання і моралі пов'язане з більш загальним питанням про співвідношення науки і практичної діяльності. В «Енциклопедії філософських наук (логіка)» Г. Гегель писав, що з одного боку розум прагне оволодіти об'єктивним змістом світу, а з іншого - впровадити в нього суб'єктивне. «Перше прагнення є прагнення знання до істини, пізнання як таке - теоретична діяльність ідеї, друге прагнення є прагнення добра до свого здійснення – воля, практична діяльність ідеї [3]». Ці положення Г. Гегеля вказують на органічний зв'язок теоретичної і практичної діяльності. В своєму раціональному вигляді вони також виключають будь-які спроби провести непрохідну границю між науковим пізнанням і добром. Таким чином, наука не може бути байдужою до практичної діяльності, її цілям і задачам, які знаходять в науці своє раціональне обґрунтування і які «інформують» науку про її соціальне призначення.

Проте, в сучасному суспільстві наука дедалі більше слугує не соціокультурним, викарбуваним та перевіченим історією цінностям, а певному невеликому прошарку суспільства – багатіям, що використовують науку як інструмент для власного збагачення. Безконтрольний розвиток капіталізму, який виходячи лише з внутрішньої логіки розвитку капіталу постійно прагне поставити ті чи інші галузі науки на службу антигуманістичним цілям (наприклад використання її досягнень заради злочинної війни, впровадження новітніх технічних засобів лише з метою збагачення, економії коштів на працівниках, руйнування природи лише за ради наживи тощо). Дана проблема також актуалізує вимогу соціальної відповідальності наукового співтовариства не лише за безпосередній

результат дослідницького пошуку, а і за практичне його використання в різних підсистемах суспільства і соціального життя. Потребу соціальної відповідальності науки добре розуміли і видатні вчені (А. Ейнштейн, Б. Рассел, В. Вернадський, А. Сахаров та ін.), які вперше заявили про необхідність ефективного соціального контролю над наукою для того щоб скорегувати фундаментальні цілі соціального розвитку. Наука має потребу в соціальному контролі, який її орієнтує на служіння суспільному прогресу, оскільки за межами соціально-морального використання наукове знання втрачає культурно-гуманістичний вимір. Інтерес до проблеми соціальної відповідальності науки стимулював розвиток різних стратегій дослідження її соціокультурної детермінації. Однією із найактуальніших таких стратегій є розробка етики науки як нормативної системи принципів і регламентацій науково-пізнавальної діяльності, які враховують специфіку морального регулювання поведінки і діяльності людини. Майже до середини 20 ст. проблеми етики науки не були об'єктом особливої уваги і систематичного вивчення. Ситуація радикально змінюється, коли наукова експансія починає зачіпати сферу безпосереднього людського існування і розповсюджує свою увагу на біофізіологічні, психічні і духовні аспекти життєдіяльності людини. Таким чином однією з головних ліній становлення даного етапу розвитку науки полягає в тому, що в неї входить аксіологічний (ціннісний) момент. На місці чисто об'єктивістського (натуралістичного) бачення світу висувається така система побудови науки, в якій обов'язково присутній тією чи іншою мірою антропний принцип. Тобто будь-який крок пізнання може бути прийнятий лише у тому випадку, якщо він виправданий інтересами роду людей, гуманістично спрямований. Спрямованість наукового пошуку онтологічних (сутнісних) проблем на «людиновимірні» буттєві проблеми є характерною рисою сучасної науки. А одним із головних стратегічних завдань сучасної науки є допомога людству у забезпеченні його виживання, продовження його історії, що прямує у нескінченність. Основним ціннісним критерієм сучасного наукового знання стає установка на усвідомлення

соціально значущих границь теоретичного пошуку, доповнення його культурно-етичними параметрами і гуманістичними орієнтирами.

Ціннісний імператив багато в чому визначає специфіку професійної етики самого вченого, зокрема, пред'являє низку вимог до етики процесу наукової творчості і диктує деякі моральні норми творчої діяльності вченого. На думку В.С. Яскевич такими є [5]:

- необхідність наукової об'єктивності, тобто чесний підхід до предмета дослідження, прагнення пізнати істину;

- добропорядність по відношенню до наукової праці, перевірка висновків дослідження, ретельність в науковій роботі, вміння відмовитися від здавалося б знайденої істини, якщо знаходяться факти, що суперечать їй;

- дотримання обґрунтованості і доказовості отриманих результатів методами і засобами самої науки;

- висока вимогливість до себе, скромність та самокритичність, відсутність пиhi, вміння визнавати свої помилки, давати об'єктивну оцінку власній діяльності і її результатам;

- вміння поважати наукові результати своїх попередників і колег, захищати науку від плагіату, поважати думку опонентів.

Також вченому часто потрібне велике терпіння, вміння долати складності в процесі пошуку істини. Любов до знань є головною протидією легковажному відношенню до дослідження, проти зазнайства і ілюзії всезнання. Справжній вчений завжди повинен бачити перед собою ще не досліджений океан істини (І. Ньютон). Великий російський вчений І.П. Павлов звертаючись до молодих вчених писав: «Ніколи не думайте, що ви вже все знаєте. І як би вас високо не оцінювали, завжди майте мужність сказати собі: я невіглас. Не дайте гордині оволодіти вами. Через неї ви будете упиратися там, де потрібно схилитися, через неї ви відмовитися від корисної поради і дружньої допомоги, через неї ви втратите міру об'єктивності [6]». Далеко не завжди молодь, що приходить в науку наслідує пораді видатного вченого. Якщо не завжди можна ставити за вину вченому ті чи інші недоліки

в його освіті, але можна і потрібно ставити за вину відсутність усвідомлення в необхідності удосконалювати свої знання, методи роботи.

Варто пам'ятати, що наука не є самоціллю, вона повинна служити людині, її благу. На думку Л.М. Толстого: «...З усіх наук, які людина може і повинна знати, найголовніша наука про те як жити, роблячи менше зла і як можна більше добра [4, 95]». Потрібно любити не науку чи мистецтво, а людину – такою є думка великого гуманіста. Любити людяність настільки сильно, щоб мати в собі сили в випадку необхідності відмовитися і від науки і від мистецтва, якщо їх розвиток йде всупереч загальнолюдським цінностям. Так відомий англійський вчений П. Харпер проводячи дослідження в сфері нейробіології, дійшов висновку, що дані дослідження можуть нести в собі небезпеку, якщо на місці піддослідного буде людина. Він вирішив перервати свої дослідження, щоб вторгнення в сферу невідомого не обернулося торжеством зла. Є високе покликання вченого, проте є ще більш високе покликання людини. В наш час дуже актуалізуються слова П. Харпера: «Впродовж багатьох років я прагнув стати справжнім спеціалістом, справжнім вченим. А тепер відмовився від науки. І знаєте чому? Тому що тепер я хочу стати просто справжньою людиною [7]». Звичайно ми не закликаємо відмовлятися від науки, проте акценти розставлені подібним чином, на нашу думку, скерують розвиток науки в людиновимірному напрямі.

Література

1. Агацци Е. Моральное измерение науки и техники / Е. Агацци [пер. с англ. И. Борисовой]. – М.: Московский философский фонд, 1998. – 344 с.
2. Степин В.С. Теоретическое знание / В.С. Степин. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 744 с.
3. Гегель Г. Наука логики. Соч.: В 3-х т. Т. 2. / Г. Гегель. – М.: Мысль, 1971. – 248 с.

4. Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений. Т. 64 / Л.Н. Толстой. – М., ГИХЛ, 1953.
5. Яскевич В.С. Методология и этика в современной науке: поиск открытой рациональности / В.С. Яскевич. – БГЕУ, 2007. – 186 с.
6. http://letter.com.ua/Ivan_Petrovich_Pavlov_1.html
7. Харпер П. Кто умножает знание – умножает зло / П. Харпер // Диалоги: Полемические статьи о возможных последствиях развития современной науки. – М.: Политиздат, 1979. с.264.